

Prace Filologiczne 2022 (77): 43–65

ISSN 0138-0567; e-ISSN 2720-5037

Copyright © by Magdalena Grupa-Dolińska, 2022

Creative Commons: Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-

-Bez utworów zależnych 3.0 PL (CC BY-NC-ND 3.0 PL)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/pl/>

<https://doi.org/10.32798/pf.1033>

MAGDALENA GRUPA-DOLIŃSKA

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

e-mail: magdalena.grupa1@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3285-1451>

NAZWY POŻYWIENIA I NAPOJÓW W SŁOWNIKACH GWARY CHEŁMIŃSKO-DOBRYŃSKIEJ

THE NAMES OF THE FOOD AND BEVERAGES IN THE DICTIONARIES OF THE CHEŁMNO-DOBRYŃ DIALECT

ABSTRACT: The article presents the lexis naming food and beverages registered in the Chełmno-Dobrzyń dialect dictionaries. The language material was excerpted from seven sources from the 19th, 20th and 21st centuries. Only differential units constitute the subject of this article.

The aim of the article, apart from presenting and organizing the material, is also an attempt to establish which part of names are used only in the Chełmno-Dobrzyń dialect. This task was possible due to the determination of the distribution of individual units among the analyzed vocabulary in Polish dialects, with particular emphasis on the Greater Poland dialect. The issue of German lexical borrowings in the discussed dialect was also mentioned.

KEYWORDS: Polish dialects, Greater Polish dialect, lexis, Germanisms

Celem artykułu jest prezentacja słownictwa zarejestrowanego na chełmińsko-dobrzyńskim obszarze gwarowym, ujętego w siedmiu słownikach: trzech sporządzonych w XIX w., jednego z XX w. oraz trzech z XXI wieku, a także próba ustalenia zasobu nazw pożywienia i napojów typowych wyłącznie dla omawianej gwary. Z uwagi na częściowo historyczny charakter zgromadzonych danych

językowych należy podkreślić, że przeprowadzona analiza stanowi przyczynek do dalszych badań, których głównym celem jest uchwycenie aktualnego stanu gwary chełmińsko-dobrzyńskiej.

Na temat specyfiki mowy mieszkańców regionu chełmińsko-dobrzyńskiego brak aktualnych całościowych opracowań, choć zagadnienie to było kilkakrotnie podejmowane przez badaczy w II połowie XX wieku oraz na początku XXI wieku¹.

Ziemie chełmińska i dobrzyńska, z uwagi na względną jednolitość cech mowy ich mieszkańców, jako wspólny obszar gwarowy w literaturze dialektologicznej ujmowane są od czasów Kazimierza Nitscha (zob. np. Nitsch 1957, s. 95). Tradycyjnie gwara chełmińsko-dobrzyńska zaliczana jest do dialektu wielkopolskiego, choć na jej kształt wpływ miał także dialekt mazowiecki, stanowi ona zatem swoisty konglomerat cech, których występowanie uwarunkowane jest przesłankami historyczno-społecznymi. Z tego względu określana jest także jako gwara przejściowa (Wróbel 1991, s. 76).

Gwara chełmińska, a także ściśle związana z nią dobrzyńska, miały ważne znaczenie dla rozwoju gwar Pomorza po prawej stronie Wisły. Zdaniem K. Nitscha mowa chełmińska, jako najstarszy polski dialekt na Pomorzu, stanowiła na tym obszarze swego rodzaju bazę, „językowe jądro” (Nitsch 1937/1954, s. 359). Podobne spostrzeżenia poczyniła H. Turska. Opierając się na danych historycznych oraz analizie cech językowych nowszych dialektów polskich, badaczka stwierdziła, że w kolonizacji ziem pruskich brała udział głównie ludność ziemi chełmińskiej i Mazowsza, a w związku z tym:

Na terenie dawnych Prus Wschodnich i położonych na prawym brzegu Wisły Prus Zachodnich jedynie dialekt ziemi chełmińskiej jest prastarym dialektem polskim. Pozostałe dialekty, a mianowicie lubawski, malborski, ostródzki, warmiński i mazurski są to dialekty nowsze, powstałe już w czasach historycznych w wyniku ekspansji elementu etnicznie polskiego na ziemie zamieszkałe dawniej przez Prusów (Turska 1954/1984, s. 121).

Cechą charakterystyczną gwary chełmińsko-dobrzyńskiej, pozostającą w ścisłym powiązaniu z historią regionu, jest znaczący udział germanizmów w jej zasobie leksykalnym. Ponadto na ziemi dobrzyńskiej rejestrowane są także

¹ Tematyka związana z gwarą chełmińsko-dobrzyńską cieszyła się popularnością w II połowie XX w. Powstały wówczas artykuły pióra Haliny Turskiej (1956/1984, s. 121–152), Jerzego Maciejewskiego (1960, s. 67–93; 1966, s. 85–99; 1979, s. 231–254; 1985, s. 97–104) oraz Adama Wróbla (1991, s. 75–81; 1992, s. 67–77). Do nowszych prac (tj. opublikowanych już w XXI w.) zaliczyć można (poza omawianymi w artykule słownikami Dariusza Mellera [2002], Urszuli Arentowicz i Piotra Wołyńskiego [2016] oraz Piotra Grążawskiego [2018]) m.in. artykuł dotyczący wpływu dialektalnych cech mazowieckich na gwarę chełmińską autorstwa A. Wróbla (2006, s. 7–16) oraz artykuł dotyczący pogranicza chełmińsko-lubawskiego: gwary mieszkańców Grudziądz i okolic autorstwa Janusza Mosakowskiego (2013, s. 143–163).

rusycyzmy – ze względu na przynależność tego obszaru do zaboru rosyjskiego po 1815 r. (Karaś 2010).

Uwagi wstępne

Przedmiotem niniejszego artykułu, jak wspomniano, są nazwy pożywienia i napojów², odnotowane w słownikach gwary chełmińsko-dobrzyńskiej. Słownictwo omawianej sfery tematycznej wyekscerpowane zostało z następujących opracowań leksykograficznych (w porządku chronologicznym): *Lud ziemi dobrzyńskiej, jego charakter, mowa, zwyczaje, obrzędy, pieśni, przysłowia, zagadki itp.* (Petrów 1878, s. 6–12)³, *Słowniczek prowincjalizmów zebranych w ziemi chełmińskiej i świeckiej* (Krasnowolski 1879, s. 285–312)⁴, *Słownik kaszubski z dodatkiem idyotyzmów chełmińskich i kociewskich* (Pobłocki 1887)⁵, *Słownik chełmińsko-dobrzyński (Siemoń, Dulsk)* (Maciejewski 1969)⁶, *Słownik gwary używanej w Chełmży i okolicach* (Meller 2002)⁷, *Słownik gwary mieszkańców Węgierska i Macikowa*

² Za kryterium tematycznego wyodrębnienia leksemów przyjąłam stopień przetworzenia pożywienia i napojów (analizą objęłam tylko te nazwy, które odnoszą się do pożywienia lub napojów w choć niewielkim stopniu przetworzonych oraz takich, które służą do ich przetworzenia), tj. pominięte zostały m.in. nazwy roślin, w niektórych przypadkach bowiem trudno byłoby rozsądzić, które z nich mogą zostać uznane za jadalne.

³ Jest to opracowanie dotyczące folkloru ludności zamieszkującej ziemię dobrzyńską. Znajduje się w nim część słownikowa, notująca słownictwo w ujęciu dyferencyjnym.

⁴ Słowniczek stanowi dodatek do artykułu traktującego o gwarze chełmińskiej, przedstawia słownictwo zgromadzone na obszarze ziemi chełmińskiej i świeckiej.

⁵ W słowniku odnotowana została leksyka charakterystyczna dla mieszkańców ziemi chełmińskiej.

⁶ Słownik prezentuje materiał zebrany od mieszkańców dwóch miejscowości – Siemonia (okolice Torunia) oraz Dulaska (okolice Golubia-Dobrzynia), a zatem można go uznać za w pewnym stopniu reprezentatywny dla całego obszaru gwarowego.

⁷ Słownik dokumentuje leksykę charakterystyczną dla mieszkańców Chełmży i okolic. Chełmża jest ciekawą i wyróżniającą się miejscowością na obszarze chełmińsko-dobrzyńskim. Jak wynika z wieloletnich obserwacji autorki niniejszego artykułu, o jej specyficznym i unikatowym charakterze decydują dwa czynniki: 1) gwarę słychać w codziennym życiu na ulicach tego miasta, a zatem można założyć, że spora część mieszkańców Chełmży zna gwarę lub przynajmniej ją rozumie; 2) mieszkańcy Chełmży słyną w okolicy z silnego poczucia odrębnej tożsamości i mocno identyfikują się ze swoją małą ojczyzną. Gwara chełmińska z pewnymi elementami specyficznymi dla samej Chełmży zachowała się w dobrym stanie. Dariusz Meller w jednym z wywiadów, zapytany o to, dlaczego gwara „chełmżyńska” zachowała się w tak dobrym stanie, odpowiedział: „Jest wiele teorii, w tym kilka bajkowych. Myślę jednak, że zdecydowały dwa czynniki. Chełmża była od XIX wieku miastem robotniczym i ewentualnie rzemieślniczo-kupieckim i elit intelektualnych było tam niewiele, a ludzie prości są bardziej odporni na oddziaływanie dotyczące języka. Zwłaszcza gdy nie było zresztą telewizji, radio dopiero raczkowało, a gazety chętnie czytane na Pomorzu, na przykład „Słowo Pomorskie” – choć pisane językiem literackim – drukowały także felietony w gwarze chełmińskiej. I były one ogromnie popularne.

(Arentowicz, Wołyński 2016)⁸, *Słownik gwarowy brodnicki, czyli opowieść o ginącej mowie potocznej ludności Pojezierza Brodnickiego* (Grażawski 2018)⁹.

Należy także wyjaśnić, że materiał leksykalny, który posłużył do napisania niniejszego artykułu, ma charakter dyferencyjny, co oznacza, że ze wspomnianych słowników wyekscerpowane zostały nazwy typowo gwarowe lub takie, które notowane są w polszczyźnie ogólnej, jednak w gwarze chełmińsko-dobrzyńskiej mają inne znaczenie. Jako dyferencyjne traktowane były także warianty fonetyczne nazw znanych w polszczyźnie ogólnej. Ze wszystkich źródeł wyekscerpowano łącznie 107 jednostek. Prezentowane leksemy pozostawione zostały w zapisie źródłowym.

Poza prezentacją materiału leksykalnego nazywającego pożywienie i napoje, celem artykułu jest także przedstawienie pewnych ustaleń dotyczących rozpowszechnienia wyekscerpowanych leksemów w gwarach polskich, efektem czego jest wyodrębnienie zasobu nazw funkcjonujących w regionie chełmińsko-dobrzyńskim. Podstawę dla ustalenia rozpowszechnienia analizowanych leksemów stanowiły: *Słownik gwar polskich* Jana Karłowicza (1900–1911), *Słownik gwar polskich* opracowywany przez zespół IJP PAN (1979–), kartoteka *Słownika gwar polskich*, dostępna w Internecie¹⁰, *Mały słownik gwar polskich* (2009), *Słownik gwar śląskich* (2000–2017), *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* (1987–2021), *Słownik gwar małopolskich* (2018), *Słownik mówionej polszczyzny północnokresowej* (2017); wykorzystane zostały także inne słowniki notujące gwarową leksykę (Górnowicz 1973–1974; Gruchmanowa, Walczak 1997; Pająkowska-Kensik 2009; Ratasiewicz 2010; Dyszak 2015; Sawaniewska-Mochowa [red.] 2017; Bulikowski 2018). Należy jednak podkreślić, że z uwagi na wciąż istniejące luki w zakresie prac dokumentujących słownictwo gwarowe poszczególnych regionów Polski, istnieje prawdopodobieństwo, iż sporządzony spis nie zawiera wszystkich regionów, w których odpowiednie leksemy występują.

Druą rzecz to migracje, które były niewielkie. Ludzie mieszkają tu od pokoleń. (...) Jeśli ktoś się osiedlał w Chełmży, byli to zazwyczaj mieszkańcy okolicznych wsi, którzy przyszli do pracy w cukrowni. A oni posługiwali się tą samą gwarą. Przypadki emigracji były pojedyncze” (GPom 2014, <https://pomorska.pl/nie-wstydze-sie-mowic-jo/ar/6432806>).

⁸ Słownik ma formę materiału promującego lokalną tradycję i folklor. Publikacja skierowana jest przede wszystkim do młodszego pokolenia, na co wskazują kolorowe ilustracje i sposób prezentacji treści.

⁹ W słowniku znalazło się słownictwo charakterystyczne dla Brodnicy i okolicznych miejscowości. Należy zaznaczyć, że Pojezierze Brodnickie jest obszarem pogranicznym – przenikają się tam elementy gwary chełmińskiej i lubawskiej. Spora część tego terenu zaliczana jest jednak do ziemi chełmińskiej. Przynależność tę podkreślają liczne elementy gwarowe brodnickie wspólne z innymi obszarami w ramach ziemi chełmińskiej.

¹⁰ <https://rcin.org.pl/dlibra/results?q=kartoteka+s%C5%82ownika+gwar+polskich+&action=SimpleSearchAction&type=-6&p=0>, (dostęp: 25.09.2021).

Zgromadzony materiał został przeanalizowany pod kątem: 1) porównania materiału zarejestrowanego w źródłach starszych (XIX-wiecznych) z materiałem ze źródeł nowszych (z XX i XXI w.); 2) notacji leksemów wyekscerpowanych ze słowników chełmińsko-dobrzyńskich w opracowaniach dotyczących innych obszarów gwarowych, 3) ustalenia, które spośród wynotowanych leksemów są znane wyłącznie na obszarze chełmińsko-dobrzyńskim, 4) wyodrębnienia germanizmów.

Nazwy pożywienia i napojów w układzie tematycznym

Specyfika zgromadzonych jednostek leksykalnych pozwoliła na wydzielenie następujących sfer tematycznych:

(1) Nazwy pożywienia jako zbioru

futer 'jedzenie' (DM [Chełmża]) | por. *futer* 'żywność, jedzenie dla zwierząt' (PG [Brodnica]); *jeście* 'jedzenie' (JM [Siemoń, Dulsk]) | *jeście* 'jedzenie' (DM [C]); *życie* 'pożywienie' (JM [S, D]).

(2) Mięso i przetwory

Wołowina/cielęcina: *kulka* 'szynka cielęca' (JM [S, D]); *owięzina* 'wołowina' (AP [dobrzyńskie]); *rętowina* 'wołowina' (AK [chełmińskie]) | *reńtowina* 'mięso wołowe' (JM [S, D]);

Wieprzowina: *karmonada* 'schab' (JM [S]) | *karmunada* 'schab' (DM [Ch]); *skab* 'schab' (JM [S]);

Tłuszcz zwierzęcy: *szpera* | *szperka* 'kawalek smażonej słoniny' (JM [S]) | *szpyrki* 'skwarki' (DM [Ch]); *szpek* 'słonina' (JM [S]) | *szpek* 'słonina' (DM [Ch]);

Inne: *gardziel* 'mięso z szyi zwierzęcia' (JM [S]); *karkówa* 'mięso z karku zwierzęcia' (JM [S, D]); *podbrzuchy* 'mięso z brzucha zwierzęcia' (JM [S]); *ścierw* 'liche, chude mięso' (JM [S, D]) | *ścirw* 'mięso' (DM [Ch]);

Kiełbasy i przetwory mięsne: *gburska kiełbasa* 'kiełbasa wiejska' (JM [S]); *kaszówka* 'kiełbasa z krwi i kaszy' (JM [S]) | *kaszówa* | *kaszówka* 'kaszanek' (DM [Ch]) | *kaszuwa* 'kaszanek' (PG [Br]); *kicha*, *kiszka* 'kiełbasa' | *kiszka* 'kiełbasa z krwi i kaszy' (JM [S, D]); *knobloszka* 'kiełbasa czosnkowa' (JM [S, D]) | *knobloszka* 'kiełbasa parówkowa' (DM [Ch]); *leberka* 'wątrobianka' (DM [Ch]) | *lebera* 'wątrobianka' (PG [Br]); *półdobra* 'kiełbasa zwyczajna' (DM [Ch]); *salamin* 'salami' (JM [D]); *zalcon* 'salceson' (JM [S, D]); *zerwólodka* 'rodzaj kiełbasy' (JM [S, D]).

(3) Pieczywo i jego części; wypieki

Chleb: *kukielka* ‘mały chlebek z resztek ciasta’ (JM [S]) | *kukielka* ‘mały chlebek z resztek ciasta pozostałych po pieczeniu chleba’ (DM [Ch]); *peretyczki* ‘chleb, bułki dla księdza, organisty, dziadów ofiarowane w dzień zaduszny’ (AP [dobrz.]); *wyskrobek* ‘mały chlebek z resztek ciasta’ (JM [D]);

Kawałek chleba: *hampel* | *hempel* ‘spory kawałek chleba’ (GP [chełm.]); *gleń* [D], *glonek* [S] ‘kromka chleba’ (JM [D, S]) | *glań* ‘kromka chleba’ (DM [Ch]) | *glonik* ‘kromka chleba’ (JM [D]) | *glonek* | *glunek* ‘kromka chleba’ (DM [Ch]) | *gleń*, *glonek* ‘kawałek chleba ukrojony nożem’ (PG [Br]); *sznytka* ‘kromka chleba’ (JM [S]) | *sznytka* ‘kromka chleba’ (DM [Ch]) | *sznytka chleba* ‘kromka chleba’ (PG [Br]);

Składniki: *haferfłoki* ‘płatki owsiane’ (DM [Ch]) | *haferfłoki* ‘płatki owsiane’ (PG [Br]); *kis* ‘zaczyn chlebowy’ (JM [D]); *młodzie* ‘drożdże’ (JM [S, D]) | *modzie*, *młodzie* ‘drożdże’ (PG [Br]); *natrun* ‘soda oczyszczona’ (DM [Ch]) | *natrun* ‘soda oczyszczona’ (PG [Br]);

Wypieki: *fefernuszki* ‘pierniczki’ (DM [Ch]); *kuch* ‘placek’ (J.Mac. [S, D]) | *kuch* ‘placek drożdżowy’ (DM [Ch]) | *kuch* ‘placek, ciasto, baba świąteczna’ (PG [Br]); *plak* (*plok*) | *placek* (*plocek*) ‘placek’ (JM [S, D]); *pomelek* ‘pączek’ (JM [S]) | *pumel* | *pumelek* ‘pączek’ (DM [Ch]) | *pumelki* ‘pączki’ (PG [Br]); *ruchane placki* ‘placki na drożdżach’ (JM [S]) | *ruchane placki* ‘placki na drożdżach, racuchy’ (DM [Ch]) | *ruchanki* ‘placki drożdżowe albo racuszki z mąki żytniej’ (PG [Br]); *sznek* ‘drożdżówka’ (JM [S, D]) | *sznek* ‘drożdżówka’ (DM [Ch]) | *sznek* ‘rodzaj pieczywa z pszennej mąki’ (PG [Br]).

(4) Posiłki i ich pory

Śniadanie: *frysztyk* ‘śniadanie’ (JM [S, D]) | *frysztyk* ‘śniadanie’ (DM [Ch]) | *frysztyk* ‘śniadanie’ (PG [Br]);

Drugie śniadanie: *dziesiątka* ‘drugie śniadanie’ (GP [chełm.]) | *dziesiątka* ‘posiłek między śniadaniem a obiadem’ (JM [S]); *podpołudnik* ‘drugie śniadanie’ (GP [chełm.]); *podobiad* ‘posiłek między śniadaniem a obiadem’ (JM [D]);

Deser: *dochlebie* ‘deser’ (AK [chełm.]); *poobiedzie* ‘deser’ (UAPW [Węgiersk, Macikowo]);

Inne: *laga* ‘kolejny poczęstunek’ – następujący po jedzeniu lub picciu (JM [S]); *maltych* ‘posiłek’ (JM [S]) | *maltych* ‘posiłek’ (PG [Br]); *szwaczyna* ‘podwieczorek’ (AP [dobrz.]).

(5) Potrawy

Zupy: *ajntop* ‘jednodaniowy obiad złożony z gęstej zupy’ (DM [Ch]) | *ajntopf*, *eintopf* ‘potrawa jednogarnkowa’ (PG [Br]); *fasola* ‘zupa fasolowa, fasolówka’ (DM [Ch]); *fita* ‘potrawa z grzybów’ (JM [D]); *groch* ‘zupa grochowa’ (DM [Ch]); *kasza* ‘krupnik’

(DM [Ch]); *kwaśno zupa* ‘zupa klopsowa’ (DM [Ch]); *lekkie z ciężkim* ‘kwaśno-słodka zupa z płuczek’ (DM [Ch]); *parzucha* ‘zupa ze słodkiej kapusty’ (JM [S, D]) | *parzucha* ‘zupa z młodej kapusty’ (DM [Chełmża]); *parzybroda* ‘kapusta słodka w przeciwieństwie do kwaszonej’ (GP [chełm.]) | *parzybroda* ‘zupa ze słodkiej kapusty’ | *parzybroda* ‘zupa z młodej kapusty’ (DM [Ch]) | *parzybroda* ‘zupa z kapusty’ (PG [Br]); *polewka* ‘zupa kartoflana’ (JM [S, D]) | *polewka, polewajka* ‘rodzaj zupy (ze zsiadłego mleka i maki żytniej)’ (PG [Br]); *społa* | *spółka* ‘zacierka z kartoflami, strawa ulubiona na wieczerzę u ludzi ubogich’ (GP [chełm.]) | *spółka* ‘rodzaj potrawy – z ziemniaków z zacierkami’ (JM [S]); *ściawiowo zupa* ‘zupa szczawiowa’ (DM [Ch]); *zagraj* ‘zupa z mięsną wkładką’ (DM [Ch]) | *zagraj* ‘rodzaj zupy z ziemniaków, klusek i wytopionej słoniny’ (PG [Br]), zob. także: *zagraj dziadowski* (PG [Br]);

Inne: *breja* ‘potrawa ze śrutu’ – gęsta zupa [S] lub pokarm dla świń [D] (JM) | *breja* ‘gęsta potrawa’ (DM [Ch]) | *breja* ‘danie z kaszy jęczmiennej i mąki’ (PG [Br]); *lane placki* ‘naleśniki’ (DM [Ch]) | *lane placki* ‘naleśniki’ (PG [Br]); *kartofle szturane* ‘kartofle miazdżone’ (JM [S, D]) | *kartofle szturane* ‘ziemniaki miazdżone, puree’ (DM [Ch]); *nudle* ‘makaron, kluski’ (PG [Br]); *szmurowano kapusta* ‘kapusta na słodko-kwaśno z zasmażką’ (DM [Ch]) | *szmurowana* (np. kapusta) ‘zasmażana’ (PG [Br]); *zimne nogi* ‘galareta z nówek wieprzowych lub cielęcych’ (JM [D]); *zylc* ‘galareta z nówek wieprzowych lub cielęcych’ (JM [S, D]) | *zylc* ‘galaretka z nówek wieprzowych, „zimne nóżki”’ (DM [Ch]) | *zylc* ‘galaretka mięsna’ (PG [Br]).

(6) Desery i słodczyce

bombon ‘cukierek’ (PG [Br]); *delikatek* ‘smakołyk’ (JM [S, D]); *faryna* ‘miałki cukier’ (JM [S, D]) | *faryna* ‘cukier’ (DM [Ch]) | *faryna* ‘cukier’ (PG [Br]); *kanoldy* ‘cukierki – karmelki’ (DM [Ch]); *lizowka* ‘lizak’ (DM [Ch]); *lulusztanga* ‘cukierek, rodzaj podłużnego lizaka o smaku owocowym bądź miętowym posypany cukrem, popularny w okresie PRL’ (DM [Ch]); *łagotki* ‘łakocie’ (JM [S]); *melus* ‘cukierek’ (JM [S]); *puding* ‘budyń’ (JM [S, D]); *szekólada* ‘czekolada’ (JM [S, D]); *szkloki* ‘cukierki landrynki’ (DM [Ch]).

(7) Dodatki i inne

cytwor ‘wywar, mieszanina’ (DM [Ch]); *fiut* ‘syrop’ (JM [S, D]) | *fiut* ‘półprodukt w produkcji cukru, syrop’ (DM [Ch]); *gzik* ‘biały ser’ (JM [D]) | *gzik* ‘twaróg ze śmietaną i szczypiorkiem’ (PG [Br]); *maczka* ‘sos’ (AP [dobrz.]); *obiął* ‘nabiał’ (AP [dobrz.]); *szwedy* ‘skwarki’ (AP [dobrz.]); *zaklepka* ‘mąka zmieszana z wodą do zaprawiania zupy’ (JM [S]) | *zaklepka* ‘mąka zmieszana z wodą do zaprawiania zupy’ (DM [Ch]).

(8) Napoje

Alkohol: *berbelucha* | *berberucha* ‘nieoczyszczony alkohol’ (DM [Ch]); *brendspirytus* ‘spirytus skażony’ (JM [S]) | *brandka* ‘spirytus skażony’ (JM [D]) | *brandziocha* ‘spirytus skażony’ (JM [D]) | *brendka* ‘spirytus’ (DM [Ch]) | *brandka* ‘skażony spirytus (denaturat)’ (PG [Br]); *chlapa* ‘wódka’ (AK [chełm.]); *czacza-racza* ‘rozrobiony spirytus’

(DM [Ch]); *denatura* ‘spirytus skażony’ (JM [D]); *fuzel* ‘najgorszy gatunek wódki’ (PG [Br]); *grog* ‘herbata z wódką’ (DM [Ch]); *kominowa* ‘wódka z produkowanego w cukrowni spirytusu’ (DM [Ch]); *samogona* (JM [D]); *syglówka* ‘gatunek wódki’ (JM [S]); *szpyrytus* ‘spirytus’ (JM [S, D]) | *szpyrytus* ‘spirytus’ (DM [Ch]);

Napoje bezalkoholowe: *arbata* | *arbota* (JM [S,D]) | *erbata* ‘herbata’ (DM [Ch]) | *arbata* ‘herbata’ (PG [Br]); *bąbel woda* | *bumbel woda* ‘woda sodowa, mineralna’ (DM [Ch]); *bulryśt* ‘domowa oranżada z wody, octu, sody i cukru’ (DM [Ch]); *kakau* ‘kakao’ (JM [S,D]) | *kakał* ‘kakao’ (DM [Ch]); *kawa ze stodoły* ‘kawa zbożowa’ (DM [Ch]); *psitka* ‘rodzaj oranżady z sody oczyszczonej (natru), octu i cukru’ (DM [Ch]); *żybura* ‘woda zmącona, licha kawa’ (JM [D]).

Porównanie materiału zarejestrowanego w źródłach starszych (z XIX wieku) i nowszych (z XX i XXI wieku)

Porównanie zasobów słowników wydanych w XIX w. z zasobami słowników XX. i XXI w. trudno uznać za miarodajne ze względu na wyraźną dysproporcję w zakresie liczby haseł. Ze słowników starszych udało się wyekscerpować łącznie zaledwie 14 nazw związanych z pożywieniem lub napojami, podczas gdy w opracowaniach nowszych znalazły się 93 leksemy. Niemniej pewne nazwy powtórzyły się w obu zasobach i dlatego warto o nich wspomnieć – świadczą one bowiem o żywym funkcjonowaniu odnośnych nazw na obszarze chełmińsko-dobrzyńskim od co najmniej wieku.

W słowniku Aleksandra Petrowa (1878), rejestrującym słownictwo ziemi dobrzyńskiej, znalazły się następujące hasła: *owięzina* ‘wołowina’, *maczka* ‘sos’, *obiął* ‘nabiał’, *peretyczki* ‘chleb, bułki dla księdza, organisty, dziadów ofiarowane w dzień zaduszny’, *szwaczyna* ‘podwieczorek’, *szwedy* ‘skwarki’.

W słowniku Antoniego Krasnowolskiego (1879), rejestrującym słownictwo z pogranicza ziem chełmińskiej i świeckiej, znalazły się następujące hasła: *chlapa* ‘żart. wódka’, *dochlebie* ‘deser’, *retowina* ‘wołowina’.

W słowniku Gustawa Pobłockiego (1887), rejestrującym słownictwo ziemi chełmińskiej, znalazły się następujące hasła: *dziesiątka* ‘drugie śniadanie’, *hampel* | *hempel* ‘spory kawałek chleba’, *parzybroda* ‘kapusta słodka w przeciwieństwie do kwaszonej’, *podpołudnik* ‘drugie śniadanie’, *społa* | *spółka* ‘zacierka z kartoflami, strawa ulubiona na wieczerzę u ludzi ubogich’.

Analiza porównawcza zasobów słowników XIX i XX–XXI wieku wykazała, że zaledwie 4 hasła wyekscerpowane ze źródeł XIX-wiecznych rejestrują także słowniki późniejsze. Warto także zaznaczyć, że nie odnotowano między danymi leksemami różnic semantycznych. Wspomniane leksemy to:

rętowina: ‘wołowina’ (AK [chełm.]), *reńtowina* ‘mięso wołowe’ (JM [S, D]);

dziesiątka: ‘drugie śniadanie’ (GP [chełm.]), ‘posiłek między śniadaniem a obiadem’ (JM [S]);

parzybroda: ‘kapusta słodka w przeciwieństwie do kwaszonej’ (GP [chełm.]), *parzybroda* ‘zupa ze słodkiej kapusty’ (JM [S, D]), *parzybroda* ‘zupa z młodej kapusty’ (DM [Ch]) | *parzybroda* ‘zupa z kapusty’ (PG [Br]);

społa | *spółka*: ‘zacierka z kartoflami, strawa ulubiona na wieczerzę u ludzi ubogich’ (GP [chełm.]), ‘rodzaj potrawy – z ziemniaków z zacierkami’ (JM [S]).

Terytorialne rozpowszechnianie nazw zarejestrowanych w słownikach gwary chełmińsko-dobrzyńskiej

Interesującą kwestią jest także terytorialne rozpowszechnienie poszczególnych leksemów. Ze względu na przejściowy charakter gwary chełmińsko-dobrzyńskiej w jej zasobach funkcjonują dialektyzmy nie tylko typowo wielkopolskie, ale także notowane w innych dialektach polskich.

Zgromadzony materiał uporządkowany został w oparciu o kryterium obecności poszczególnych nazw na obszarach dialektalnych Polski. W ten sposób wydzielone zostały trzy grupy leksemów: a) charakterystyczne dla dialektu wielkopolskiego, b) funkcjonujące w dialekcie wielkopolskim oraz na innych polskich obszarach dialektalnych, c) nazwy odnotowane na innych obszarach dialektalnych, niezarejestrowane w dialekcie wielkopolskim (poza gwarą chełmińsko-dobrzyńską). Nadrzędnym zaś celem takiego podziału materiału była próba wyodrębnienia części słownictwa typowego dla ziemi chełmińsko-dobrzyńskiej. Leksemy, wyekscerpowane ze słowników chełmińsko-dobrzyńskich, które jednocześnie nie zostały odnotowane w dostępnych opracowaniach dotyczących innych gwar polskich (lub zostały odnotowane, jednak w innym znaczeniu), zostały uznane za charakterystyczne dla omawianej gwary i ujęte w osobną, czwartą grupę.

a) Nazwy charakterystyczne dla dialektu wielkopolskiego

bulryśt ‘domowa oranżada z wody, octu, sody i cukru’ (DM [Ch]) – zob. *bulrich*, *burlich* ‘napój z sodą oczyszczoną’ (Kociewie)

dochlebie ‘deser’ (AK [chełm.]) – *dochlebie* ‘drugie śniadanie’ (Kociewie)

dziesiątka ‘drugie śniadanie’ (GP [chełm.]) | *dziesiątka* ‘posiłek między śniadaniem a obiadem’ (JM [S]) – *dziesiątka* ‘posiłek jedzony koło godziny dziesiątej,

- drugie śniadanie' (Pomorze pld.¹¹) | *dziesióntka* (Kociewie) | por. *dziesiąta*, *poddziesiąta* (Kujawy)
- fiut* 'syrop' (JM [S,D]) | *fiut* 'półprodukt w produkcji cukru, syrop' (DM [Ch])
– *fiut* 'syrop' (Kujawy)
- gzik* 'biały ser' (JM [D]) | *gzik* 'twaróg ze śmietaną i szczypiorkiem' (PG [Br])
– *gzik*, *gzika* 'twarożek za śmietaną z dodatkiem cebuli, gorczycy' (Wielkopolska) | *gzik*, *gzczyk* 'twaróg otrzymywany z mleka krowiego lub koziego, zwykle przyprawiony śmietaną i szczypiorkiem lub cebulą' (Kujawy)
- kanoldy* 'cukierki – karmelki' (DM [Ch]) | *kanold* 'rodzaj popularnych kiedyś karmelków słodowych' (Wielkopolska)
- kartofle szturane* 'kartofle miazdzone' (JM [S, D]) | *kartofle szturane* 'ziemniaki miazdzone, puree' (DM [Ch]) – *kartofle szturane* 'ziemniaki puree' (Kociewie)
- kawa ze stodoły* 'kawa zbożowa' (DM [Ch]) – *kawa ze stodoły* 'kawa zbożowa' (Wielkopolska)
- kominowa* 'wódka z produkowanego w cukrowni spirytusu' (DM [Ch]) – por. *kominowa* 'samogon' (Wielkopolska)
- lane placki* 'naleśniki' (DM [Ch]) | *lane placki* 'naleśniki' (PG [Br]) – *lane placki* 'naleśniki' (Kociewie)
- maczka* 'sos' (AP [chełm.]) – *maczajka* 'sos, zasmażka' (Pomorze pld.) | *maczajka* 'potrawa (moczy się w niej chleb)' (Kociewie) | por. *pomaczka* 'sos ze śmietany' (Kresy pñ)
- meluś* 'cukierek' (JM [S]) – *melki* 'karmelki, cukierki' (Wielkopolska)
- obiał* 'nabiał' (AP [dobrz.]) – *obiał* 'nabiał' (Wielkopolska)
- psitka* 'rodzaj oranżady z sody oczyszczonej (natrunu), octu i cukru' (DM [Ch])
– *psyt* 'napój gazowany' (Wielkopolska)
- ruchane placki* 'placki na drożdżach' (JM [S]) | *ruchane placki* 'placki na drożdżach, racuchy' (DM [Ch]) | *ruchanki* 'placki drożdżowe albo racuszki z mąki żytniej' (PG [Br]) – *ruchanki* 'racuchy' (Pomorze pld.) | *ruchanki* 'placuszki z ciasta drożdżowego' (Kociewie)

¹¹ O obszarze tym wspomniano w ślad za zespołem autorskim *Małego słownika gwar polskich*, którego członkowie zauważyli, że „obszar obejmujący dawne powiaty: bydgoski, wyrzyski, złotowski, sępoleński, tucholski, chełmiński, wąbrzeski, brodnicki, nowomiejski, grudziądzki, świecki, starogardzki, tczewski, sztumski i malborski, zaliczony w SGP do dialektów wielkopolskich, wykazuje sporo różnic w stosunku do terenów sąsiednich” (MSGP 2009, s. 7–8) i dlatego zdecydowali się wyróżnić go jako osobną jednostkę, określaną jako Pomorze południowe.

- sznek* ‘drożdżówka’ (JM [S, D]) | *sznek* ‘drożdżówka’ (DM [Ch]) | *sznek* ‘rodzaj pieczywa z pszennej mąki’ (PG [Br]) – *szneka* ‘bułka w kształcie ślimaka’ (Pomorze pld.) | *szneki z glancem* ‘okrągłe drożdżówki z lukrem’ (Kociewie)
- sznytka* ‘kromka chleba’ (JM [S]) | *sznytka* ‘kromka chleba’ (DM [Ch]) | *sznytka chleba* ‘kromka chleba’ (PG [Br]) – *sznyta*, *sznytka* ‘kromka (chleba)’ (Wielkopolska) | *sznytka* ‘skibka chleba’ (Kociewie)
- szory* ‘chude placki z mąki i wody pieczone na kręgach pieca’ (DM [Ch]) – *szory* ‘naleśniki; placki podobne do naleśników, pieczone na patelni z mąki, jaj, proszku do pieczenia (...)’ (Malbork) | *szor* ‘podpłomyk’ (Kociewie)
- ścierw* ‘liche, chude mięso’ (JM [S, D]) | *ścirw* ‘mięso’ (DM [Ch]) – *ścierw* ‘chude mięso’ (Kociewie)
- zagraj* ‘zupa z mięsną wkładką’ (DM [Ch]) | *zagraj* ‘rodzaj zupy z ziemniaków, klusek i wytopionej słoniny’ (PG [Br]), zob. także: *zagraj dziadowski* (PG [Br]) – *zagraj* ‘zupa ziemniaczana z zacierkami’ (Pomorze pld.) | *zagraj* ‘okraszona potrawa z ziemniaków i zacierek’ (Kociewie)
- zaklepka* ‘mąka zmieszana z wodą do zaprawiania zupy’ (JM [S]) | *zaklepka* ‘mąka zmieszana z wodą do zaprawiania zupy’ (DM [Ch]) – *zaklepka* ‘mąka rozmieszana ze śmietaną używana do podprawiania zupy’ (Wielkopolska); ‘zupa ziemniaczana lub zacierka na mleku’ (Pomorze pld.) | *zaklepka* ‘zasmażka do zupy, zawiesina’ (Kociewie)
- zerwóladka* ‘rodzaj kielbasy’ (JM [S,D]) – *serwulatka*, *zerwulatka* ‘rodzaj wędliny’ (Kociewie)

b) Nazwy notowane w dialekcie wielkopolskim oraz innych polskich dialektach

- ajntop* ‘jednodaniowy obiad złożony z gęstej zupy’ (DM [Ch]) | *ajntopf*, *eintopf* ‘danie jednogarnkowe’ (PG [Br]) – *ajntop* ‘jednogarnkowa potrawa, najczęściej w postaci wieloskładnikowej zupy’ (Śląsk, Wielkopolska) | *ajntop* (Kujawy) | *ajntop*, *eintop*, *ańtop* (Kociewie) | *ajntopf* (Mazury)
- arbata* | *arbota* (JM [S,D]) | *erbata* ‘herbata’ (DM [Ch]) | *arbata* ‘herbata’ (PG [Br]) – *arbata* ‘herbata’ (Wielkopolska, Kresy pfn, Mazury zach.) | *arbata* (Kociewie) | *arbata* (Kujawy)
- berbelucha* | *berberucha* ‘nieoczyszczony alkohol’ (DM [Ch]) – *berbelucha* ‘wódka, zwłaszcza najgorszego gatunku, także samogon, bimber’ (Wielkopolska) | *berberucha* ‘alkohol nieoczyszczony’ (Kociewie) | por. *berbelucha* ‘mętna ciecz; lichej napój’ (Kujawy) | *berbelucha* ‘nieapetycznie wyglądająca zupa,

o trudnym do ustalenia składzie; mocno rozgotowana, wieloskładnikowa potrawa' (Suwalszczyzna)

bombon 'cukierek' (PG [Br]) – *bombon* 'cukierek' (Śląsk, Pomorze pld., Kaszuby, Ostródzkie, Warmia, Mazury) | *bómbon* (Kociewie)

breja 'potrawa ze śrutu' – gęsta zupa [S] lub pokarm dla świń [D] (JM [S]) | *breja* 'gęsta potrawa' (DM [Ch]) | *breja* 'danie z kaszy jęczmiennej i mąki' (PG [Br]) – *brejka* 'papkowata, rozgotowana, gęsta potrawa' (Mazowsze pñ., Pomorze pld., Kaszuby) | *breja* 'gęsta potrawa', *brejka* 'zupa mleczna z mąką' (Kociewie) | *breja* 'gęsta, papkowata potrawa, gotowana z grubej mąki i wody, jedzona z tłuszczem lub mlekiem' (Ostródzkie, Warmia) | *bryja* 'papkowata, rozgotowana, gęsta potrawa; gęsta zupa z suszonych śliwek [podawana na weselu]' (Kujawy) | *braja* 'papkowata, półpłynna potrawa' (Małopolska)

brendspyrytus 'spirytus skażony' (JM [S]) | *brandka*, *brandziocha* 'spirytus skażony' (JM [D]) | *brendka* 'spirytus' (DM [Ch]) | *brandka* 'skażony spirytus (denaturat)' (PG [Br]) – *brendka*, *bryndka* 'alkohol, bimber, również denaturat' (Wielkopolska) | *brenspyrytus*, *brendšpyrytus*, *brynšpyrytus*, *brynšpirytus* (Śląsk) | *brandka* 'alkohol etylowy używany do celów technicznych; spirytus skażony; denaturat', *bryna*, *brynda* 'alkohol' (Kujawy) | por. *brandelucha* 'alkohol nieoczyszczony (z gorzelnii)' (Kociewie)

denatura 'spirytus skażony' (JM [D]) – *denatura* 'denaturat' (Małopolska, Mazowsze, Śląsk)

faryna 'miałki cukier' (JM [S, D]) | *faryna* 'cukier' (DM [Ch]) | *faryna* 'cukier' (PG [Br]) – *faryna* 'drobny cukier, dawniej nierafinowany' (Małopolska pñ.-zach., Mazowsze zach. i pñ., Wielkopolska, Pomorze pld.) | *faryna* (Kujawy) | *faryna* (Ostródzkie, Warmia, Mazury) | por. *faryna* 'żart. posiłek, jedzenie' (Śląsk)

fefernuszki 'pierniczki' (DM [Ch]) – *fefernusek* 'pierniczek w kształcie orzecha, pieczony na Boże Narodzenie' (Malbork, Warmia, Mazury) | *fefernuch* 'pierniczek w kształcie orzecha, pieczony na Boże Narodzenie' (Mazowsze) | *fefernuski*, *fefernyski* 'drobne, okrągłe pierniczki' (Warmia) | *fefernuski* 'drobne ciasteczka piernikowe' (Kociewie)

frysztyk 'śniadanie' (JM [S, D]) | *frysztyk* 'śniadanie' (DM [Ch]) | *frysztyk* 'śniadanie' (PG [Br]) – *frysztyk* 'śniadanie' (Mazowsze pñ.-zach., Pomorze pld., Śląsk, Ostródzkie, Warmia, Mazury) | *frysztyk* (Kujawy) | *frysztik* (Kociewie)

futer 'jedzenie' (DM[Ch]) | por. *futer* 'żywność, jedzenie dla zwierząt' (PG [Br]) – *futer* 'pasza dla zwierząt, zwłaszcza koni' (Śląsk, Małopolska, Mazowsze pñ., Wielkopolska, Kaszuby, Kresy) | por. *futer* 'powsz. obrok, też: inne rodzaje

- paszy' (Ostródzkie, Warmia, Mazury) | por. *futer* 'karma dla zwierząt, pasza; obrok' (Kujawy) | por. *futer* 'pokarm dla zwierząt' (Kociewie)
- fuzel* 'najgorszy gatunek wódki' (PG [Br]) – *fuzel* 'gorszy gatunek wódki' (Malbork, Kaszuby) | *fuzel* 'zwykła wódka' (Warmia) | por. *fuzle* 'osad, odpady' (Kociewie)
- gardziel* 'mięso z szyi zwierzęcia' (JM [S]) – *gardziel* 'grdyka' (Śląsk, Małopolska, Wielkopolska zach., Pomorze pld., Kaszuby) | *gardziel* 'szyja u ludzi i zwierząt' (Warmia, Mazury) | por. *gardziel* 'gardło (u człowieka i zwierzęcia)' (Kujawy) | *gardziel* 'gardło' (Kociewie)
- gleń, glonek* 'kromka chleba' (JM [D, S]) | *glań* 'kromka chleba' (DM [Ch]) | *glonik* 'kromka chleba' (JM [D]) | *glonek* | *glunek* 'kromka chleba' (DM [Ch]) | *gleń, glonek* 'kawałek chleba ukrojony nożem' (PG [Br]) – *glon* 'duża, gruba kromka, duży kawałek, przeważnie chleba; pajda' (Małopolska, Mazowsze, Wielkopolska, Pomorze pld.) | *glon* (Kujawy) | *gleń* (Śląsk) | *gleń, glon* (Warmia, Mazury zach.)
- glumza* 'twaróg' (PG [Br]) – *glumza* 'twaróg' (Malbork, Kaszuby) | *glómza* (Kociewie)
- gomółka* 'osełka sera' (JM [S, D]) – *gomółka* 'podsuszany ser twarogowy uformowany w podłużne lub kuliste bryłki' (Kujawy) | *gómulka* 'kulka twarogu' (Kociewie) | por. *gomółka* '1. biały ser w płaskim, okrągłym kawałku; 2. Rodzaj sera domowej roboty: biały ser lekko spleśniały, a następnie gotowany, smażony lub tylko wysuszony, z dodatkiem soli i kminku' (Śląsk) | *gomółka* 'uformowana bryłka twarogu' (Ostródzkie, Warmia, Mazury)
- haferfłoki* 'płatki owsiane' (DM [Ch]) | *haferfłoki* 'płatki owsiane' (PG [Br]) – *haferfłoki* 'płatki owsiane' (Wielkopolska, Kociewie) | *hawerfłoki, haberfłoki* (Śląsk) | *haferfłoki* 'płatki owsiane; także: zupa z nich' (Warmia, Mazury zach.)
- jeście* 'jedzenie' (JM [S, D]) | *jeście* 'jedzenie' (DM [Ch]) – *jeście* 'jedzenie' (Kociewie, Ostródzkie, Mazury zach.)
- kakau* 'kakao' (JM [S, D]) | *kakał* 'kakao' (DM [Ch]) – *kakał* 'kakao' (Wielkopolska, Kociewie, Śląsk)
- karmonada* 'schab' (JM [S]) | *karmunada* 'schab' (DM [Ch]) – *karmonada* 'schab' (Wielkopolska, Warmia, Mazury) | *karbonada, karmónada* (Kociewie) | por. *karbonatek* 'wołowy lub wieprzowy kotlet mielony z cebulą, solą i tartą bułką albo namoczonym chlebem, smażony na tłuszczu' (Śląsk)
- kaszówka* 'kiełbasa z krwi i kaszy' (JM [S]) | *kaszówa, kaszówka* 'kaszanek' (DM [Ch]) | *kaszuwa* 'kaszanek' (PG [Br]) – *kaszówa* 'kaszanek' (Kociewie, Warmia, Mazury) | *kaszówka* 'kiszka kaszana, kaszanek' (Kociewie, Mazury)

- kicha, kiszka* ‘kiełbasa’ | *kiszka* ‘kiełbasa z krwi i kaszy’ (JM [S, D]) – *kicha* ‘kiełbasa’ (Wielkopolska, Śląsk, Kresy pñ.) | *kiszka* ‘jelito zwierzęce nadziane mięsem, kaszą i krwią; kaszanka’ (Małopolska) | *kiszka* ‘kiełbasa’ (Kociewie) | por. *kiszka* ‘rodzaj wędliny’ (Ostródzkie, Warmia)
- knobloszka* ‘kiełbasa czosnkowa’ (JM [S, D]) | *knobloszka* ‘kiełbasa parówkowa’ (DM [Ch]) – *knobloszka* ‘kiełbasa czosnkowa’ (AD [Bydgoszcz]) | *knoblaszka* (Śląsk) | por. *knyblocha* ‘marna kiełbasa’ (Kociewie)
- kuch* ‘placek’ (JM [S, D]) | *kuch* ‘placek drożdżowy’ (DM [Ch]) | *kuch* ‘placek, ciasto, baba świąteczna’ (PG [Br]) – *kuch* ‘ciasto, zwłaszcza drożdżowe’ (Mazowsze, Wielkopolska, Pomorze pd, Kaszuby) | *kuch* ‘placek (głównie drożdżowy)’ (Kociewie) | *kuch* ‘słodkie ciasto z pszennej mąki’ (Śląsk) | *kuch, kucha* ‘każde słodkie ciasto’ (Ostródzkie, Warmia, Mazury)
- kukielka* ‘mały chlebek z resztek ciasta’ (JM [S]) | *kukielka* ‘mały chlebek z resztek ciasta pozostałych po pieczeniu chleba’ (DM [Ch]) – *kukielka, kukiotka* ‘bułka słodka lub z resztek ciasta chlebowego’ (Śląsk, Małopolska, Mazowsze, Wielkopolska, Pomorze pñ.) | *kukełka* ‘mały chlebek dla dzieci upieczony z resztek ciasta’ (Kociewie) | *kukielka* ‘kawałek surowego ciasta chlebowego zostawionego z poprzedniego wypieku jako zaczyn; rodzaj podpłomyka z resztek ciasta pozostałego przy wypieku chleba’ (Warmia)
- leberka* ‘wątrobianka’ (DM [Ch]) | *lebera* ‘wątrobianka’ (PG [Br]) – *leberka* ‘kiszka pasztetowa, wątrobianka’ (Śląsk, Małopolska pñ.-zach., Wielkopolska, Pomorze pñ., Warmia) | *leberka* ‘wątrobianka’ (Kociewie)
- łagotki* ‘łakocie’ (JM [S]) – *łakotek* ‘słodycz’ (Kielecczyzna) | *łakotka* ‘smakołyk’ (Wielkopolska, Śląsk)
- maltych* ‘posiłek’ (JM [S]) | *maltych* ‘posiłek’ (PG [Br]) – *maltych, maltyk* ‘posiłek’ (Mazowsze, Wielkopolska, Pomorze pñ., Kaszuby, Ostródzkie, Warmia) | *maltych* ‘obiad’ (Kociewie)
- młodzie* ‘drożdże’ (JM [S, D]) | *modzie, młodzie* ‘drożdże’ (PG [Br]) – *młodzie* ‘drożdże’ (Wielkopolska, Kociewie, Pomorze pñ., Kaszuby)
- natrun* ‘soda oczyszczona’ (DM [Ch]) | *natrun* ‘soda oczyszczona’ (PG [Br]) – *natron* ‘soda oczyszczona’ (Śląsk, Wielkopolska) | *natron* (Warmia) | *natrón* (Kociewie)
- nudle* ‘makaron, kluski’ (PG [Br]) – *nudle* ‘makaron’ (Śląsk, Mazowsze pñ., Wielkopolska zach., Kociewie, Kaszuby) | *nudel* ‘klusieczka’ (Ostródzkie, Warmia, Mazury zach.)

- parzucha* ‘zupa ze słodkiej kapusty’ (JM [S, D]) | *parzucha* ‘zupa z młodej kapusty’ (DM [Ch]) – *parzycha* ‘zupa z młodej kapusty’ (Wielkopolska, Kaszuby, Mazowsze) | *parzucha* ‘kapuśniak’ (Kociewie)
- parzybroda* ‘kapusta słodka w przeciwieństwie do kwaszonej’ (GP [chełm.]) | *parzybroda* ‘zupa ze słodkiej kapusty’ (JM [S, D]) | *parzybroda* ‘zupa z kapusty’ (PG [Br]) – *parzybroda* ‘zupa z kapusty i ziemniaków z kawałkami mięsa’ (AD [Byd]); *parzybroda* (Kociewie, Malbork, Mazowsze, Wielkopolska, Lubelszczyzna)
- podobiad* ‘posiłek między śniadaniem a obiadem’ (JM [D]) – *podobiadek* ‘drugie śniadanie’ (Małopolska, Mazowsze, Wielkopolska, Pomorze pld., Kaszuby pld., Ostródzkie, Mazury zach., Kociewie) | *podobiadek*, *podobiadek* ‘drugie śniadanie’ (Kresy ptn.)
- polewka* ‘zupa kartoflana’ (JM [S, D]) | *polewka*, *polewajka* ‘rodzaj zupy (ze zsiadłego mleka i maki żytniej)’ (PG [Br]) – por. *polewka*, *polywka* ‘zupa z kwaśnego mleka lub maślanki zaprawiona mąką’ (Wielkopolska, Śląsk, Małopolska) | por. *polewka*, *poliwka*, *paliwka*, *puliwka* ‘wodnisty składnik zupy’ (Kresy ptn.) | *polewka* ‘rodzaj zupy’ (Ostródzkie, Warmia, Mazury)
- pomelek* ‘pączek’ (JM [S]) | *pumel* | *pumelek* ‘pączek’ (DM [Ch]) | *pumelki* ‘pączki’ (PG [Br]) – *pomelek* ‘ciastko drożdżowe – pączek’ (Pomorze pld.) | *pómelek* (Kociewie) | *pomele*, *pomle*, *pomelki* ‘rodzaj ciastek – pączki’ (Ostródzkie)
- puding* ‘budyń’ (JM [S,D]) – *puding* ‘budyń’ (Warmia) | *pudying* (Kociewie)
- reńtowina* ‘wołowina’ (AK [chełm.]) | *reńtowina* ‘mięso wołowe’ (JM [S, D]) – *rentowny* ‘o mięsie: wołowe’ (Mazowsze, Pomorze pld.) | por. *rańtowne*, *rańtownina* ‘wołowina’ (Kociewie)
- szekólada* ‘czekolada’ (JM [S, D]) – *szekólada* ‘czekolada’ (Śląsk, Małopolska zach., Wielkopolska)
- szkloki* ‘cukierki landrynki’ (DM [Ch]) – *szklok* ‘twardy cukierek’ (Wielkopolska) | *szklak*, *szklok* ‘landrynka’ (Śląsk)
- szmurowano kapusta* ‘kapusta na słodko-kwaśno z zasmażką’ (DM [Ch]) | *szmurowana* (np. kapusta) ‘zasmażana’ (PG [Br]) – *szmurować*, *szmurowany* ‘smażony, duszony (najczęściej o kapuście)’ (Kaszuby, Warmia, Mazury) | *szmurowana kapusta* ‘kapusta ugotowana „na krótko” z dodatkiem tłuszczu’ (Kociewie)
- szpek* ‘słonina’ (JM [S]) | *szpek* ‘słonina’ (DM [Ch]) – *szpek* ‘słonina’ (Śląsk, Wielkopolska, Pomorze pld., Kaszuby, Kociewie)
- szpera* | *szperka* ‘kawałek smażonej słoniny’ (JM [S]) | *szpyrki* ‘skwaraki’ (DM [Ch]) – *szperka* ‘słonina’ (Śląsk, Małopolska); ‘skwarka’ (Śląsk,

Małopolska, Wielkopolska wsch., Pomorze pld.) | *szpera* ‘kawałek boczku’, *szperka* ‘skwarka’ (Kociewie)

szpyrytus ‘spirytus’ (JM [S,D]) | *szpyrytus* ‘spirytus’ (DM[Ch]) – *szpyrtus* ‘spirytus’ (Pomorze)

ściawiowo zupa ‘zupa szczawiowa’ (DM [Ch]) – *ściawiowy* ‘szczawiowy’ (Kaszuby) | por. *ściajw* ‘szczaw’ (Kociewie)

wyskrobek ‘mały chlebek z resztek ciasta’ (JM [D]) – *wyskrobek* ‘chleb upieczony z resztek ciasta’ (Małopolska, Mazowsze, Wielkopolska pld. i wsch., Pomorze pld.) | *wyskrobki* ‘resztki ciasta chlebowego’ (Kociewie)

zimne nogi ‘galareta z nówek wieprzowych lub cielęcych’ (JM [D]) – *zimne nogi* ‘galareta mięsna’ (Małopolska, Mazowsze, Wielkopolska)

zylc ‘galareta z nówek wieprzowych lub cielęcych’ (JM [S,D]) | *zylc* ‘galaretką z nówek wieprzowych, „zimne nóżki”’ (DM [Ch]) | *zylc* ‘galaretką mięsna’ (PG [Br]) – *zylc* ‘galareta z nówek’ (Mazowsze pld., Wielkopolska pld., Pomorze pld., Kaszuby) | *zylc* ‘galareta z mięsa’ (Kociewie)

zybura ‘woda zmaczona, licha kawa’ (JM [D]) – *zybura* ‘mętna, brudna woda’ (Wielkopolska) | *zybura*, *zybura* ‘niesmaczna zupa’ (Kociewie) | por. *zybiry* ‘gęsty, nieapetyczny napój’ (Kresy pld.)

c) Nazwy odnotowane na innych obszarach dialektalnych, niezarejestrowane w dialekcie wielkopolskim (oprócz gwary chełmińsko-dobrzyńskiej)

chlapa ‘wódka’ (AK [chełm.]) – *chlapa* ‘wódka’ (Śląsk)

fasola ‘zupa fasolowa, fasolówka’ (DM [Ch]) – *fasola* ‘zupa fasolowa’ (Suwalszczyzna), *fasola* ‘rodzaj potrawy’ (Śląsk Cieszyński) | por. *fasolanka* ‘zupa fasolowa’ (Śląsk)

groch ‘zupa grochowa’ (DM [Ch]) – *groch* ‘grochówka’ (Śląsk, Śląsk Cieszyński)

kasza ‘krupnik’ (DM [Ch]) – por. *kasza* ‘rodzaj potrawy’ (Śląsk) | *kasza* ‘potrawa z mąki na mleku’ (Małopolska) | *kasza* ‘potrawa z ziaren zboża, oczyszczonych lub grubo zmielonych; zupa z krup’ (Lubelszczyzna) | *kasza* ‘krupy, potrawa z nich’ (Mazowsze)

laga ‘kolejny poczęstunek’ – następujący po jedzeniu lub piciu (JM [S]) – por. *laga* ‘kolejna porcja wypijanego alkoholu’ (Warmia)

owięzina ‘wołowina’ (AP [dobrz.]) – *owięzina* ‘wołowina’ (Śląsk)

peretyczki ‘chleb, bułki dla księdza, organisty, dziadów ofiarowane w dzień zaduszny’ (AP [dobrz.]) – *paretyczki* (Kurpie)

plak (plok) | placek (plocek) ‘placek’ (JM [S,D]) – *plak* ‘słodkie ciasto, zwykle drożdżowe, placek’ (Mazowsze) | *plak* ‘placek’ (Mazury)

podbrzuchy ‘mięso z brzucha zwierzęcia’ (JM [S]) – *podbrzusia, podbrzusie* ‘boczek, słonina z brzucha świni’ (Mazowsze pñ.-wsch.) | por. *podbrzusie, padbrzusie, pudbrzusie* ‘skóra ze słoniną wieprza, podbrzusze’ (Kresy pñ.)

podpołudnik ‘drugie śniadanie’ (GP [chełm.]) – *podpołudnik* ‘drugie śniadanie’ (Mazowsze pñ.)

prażnica ‘ryba z jajecznicą’ (PG [Br]) – *prażnica* (Kaszuby)

samogona (JM [D]) – *samogona* ‘wódka domowego wyrobu; samogon, bimber’ (Małopolska) | por. *samogon, samagon* ‘bimber, samogon’ (Kresy pñ.)

spola | *spółka* ‘zacierka z kartoflami, strawa ulubiona na wieczerę u ludzi ubogich’ (GP [chełm.]) | *spółka* ‘rodzaj potrawy’ – z ziemniaków z zacierkami (JM [S]) – *spółka* ‘kasza gotowana z grochem’ (Małopolska) | *spółka* ‘zupa ziemniaczana z zacierką’ (Podkarpacie)

szwaczyna ‘podwieczorek (AP [dobrz.]) – *szwaczyna* ‘drugie śniadanie lub podwieczorek’ (Śląsk, Małopolska pñ.-zach.)

szwedy ‘skwarki’ (AP [dobrz.]) – *szwedy* ‘skwarki’ (Kurpie, Mazury)

życie ‘pożywienie’ (JM [S, D]) – *życie* ‘jedzenie’ (Suwalszczyzna, Lubelszczyzna, Kaszuby, Mazowsze)

d) Leksemy wyekscerpowane z gwary chełmińsko-dobrzyńskiej, które nie zostały zarejestrowane w opracowaniach dotyczących innych gwar

bąbel woda | *bumbel woda* ‘woda sodowa, mineralna’ (DM [Ch])

czacza-racza ‘rozrobiony spirytus’ (DM [Ch])

delikatek ‘smakołyk’ (JM [S, D]) – por. *delikatesa* ‘smakołyk, przysmak, specjał’ (Śląsk) | por. *delikates* ‘wykwintny przysmak, smakołyk’ (Ostródzkie)

fita ‘potrawa z grzybów’ (JM [D]) – por. *fita* ‘zupa ziemniaczana’ (Małopolska)

gburska kielbasa ‘kielbasa wiejska’ (JM [S]) – por. *gbur* ‘zamożny gospodarz; właściciel dużego gospodarstwa rolnego’ (Kujawy) | por. *gburstwo* ‘gospodarstwo wiejskie’ (Warmia)

grog ‘herbata z wódką’ (DM [Ch]) – por. *grog* ‘napój alkoholowy z rumu lub innego mocnego trunku, rozcieńczonych osłodzoną wodą, pity na gorąco’ (Warmia, Mazury)

karkówa ‘mięso z karku zwierzęcia’(JM [S, D]) – por. *karkowina* ‘mięso z karku; karkówka’ (Śląsk)

kis ‘zaczyn chlebowy’ (JM [D]) – por. *kisa* ‘zaczyn do ciasta na chleb’ (Warmia)

kluski spuszczone ‘kluski spuszczone z deski’(JM [S, D])

kulka ‘szynka cielęca’ (JM [S, D])

kwaśno zupa ‘zupa klopsowa’ (DM [Ch])

lizowka ‘lizak’ (DM [Ch])

lekkie z ciężkim ‘kwaśno-słodka zupa z płucek’ (DM [Ch]) – por. *lekkie* ‘płuca’ (JM [S]) | *lekkie* ‘płuca’ (Małopolska, Wielkopolska, Śląsk) | *lekkie* ‘płuca – potrawa’ (Rzeszowskie)

lulusztanga ‘cukierek, rodzaj podłużnego lizaka o smaku owocowym bądź miętowym posypany cukrem, popularny w okresie PRL’ (DM [Ch])

poobiedzie ‘deser’ (UAPW [W, M]) – por. *poobiedzie* ‘popołudnie’ (Mazowsze, Warmia, Mazury)

półdobra ‘kiełbasa zwyczajna’ (DM [Ch])

salamin ‘salami’ (JM [D])

skab ‘schab’ (JM [S])

syglówka ‘gatunek wódki’ (JM [S])

zalcon ‘salceson’ (JM [S,D])

Nazwy zapożyczone z języka niemieckiego

Na obecność i frekwencję germanizmów w omawianej gwarze wpływ miały przede wszystkim wielowiekowe zasiedlanie ziem chełmińskiej i, w mniejszym stopniu, dobrzyńskiej przez ludność niemieckojęzyczną, szczególnie w okresie średniowiecza, a następnie na przełomie XVIII i XIX w. oraz w XX w. Do zwiększenia niemieckiej obecności (a zatem i intensyfikacji polsko-niemieckich kontaktów językowych) na tych terenach doszło ok. XIII w. za sprawą Konrada Mazowieckiego, który w 1228 r. nadał je Krzyżakom (Labuda 1954, s. 281–282). Dominacja zakonu krzyżackiego spowodowała, że język niemiecki wkrótce stał się tam urzędowym. Taka sytuacja utrzymywała się do połowy XVI w. Kolejna fala silnych wpływów niemieckich związana była z zaborami (XVIII–XIX w.) i towarzyszącą im polityką germanizacji (Wróbel 1991, s. 76–77). Do nasilonych

polsko-niemieckich kontaktów językowych dochodziło także w okresie II wojny światowej w związku z osadnictwem niemieckim na ziemi chełmińskiej.

Znaczący udział germanizmów w zasobie leksykalnym jest cechą charakterystyczną także gwar terenów ościennych, takich jak m.in. Kujawy (zob. np. Dyszak 2003, s. 81–94; Dyszak 2018, s. 97–116), Krajna (zob. Kołatka 2010, s. 102–120) oraz Kociewie (zob. np. Adamiak 2004, s. 9–16). O samych zaś zapożyczeniach niemieckich w gwarze chełmińsko-dobrzyńskiej pisał wcześniej Jerzy Maciejewski w artykule z 1966 r. (Maciejewski 1966, s. 85–99), a także we wstępie do słownika (1969), w którym odnotował, że więcej pożyczek niemieckich zarejestrował w mowie mieszkańców Siemonia (okolice Torunia) niż Dulska (okolice Gołubia-Dobrzynia) (Maciejewski 1969, s. 19).

W zgromadzonym materiale znalazły się 22 nazwy zapożyczone z języka niemieckiego lub pochodzące pierwotnie z innego języka, ale najprawdopodobniej przejęte za pośrednictwem niemieckiego:

ajntop, ajntopf, eintopf ‘jednodaniowy obiad złożony z gęstej zupy, potrawa jednogarnkowa’ – niem. *der Eintopf* ‘danie jednogarnkowe’

breja ‘gęsta zupa, gęsta potrawa, danie z kaszy jęczmiennej i mąki’ – niem. *der Brei* ‘papka, kleik, kaszka, puree’

brendspyrytus, brandka, brandziocha, brendka ‘spirytus skażony’ – niem. *Brennspiritus* ‘denaturat, spirytus skażony’

faryna ‘miałki cukier’ – niem. *der Farin* ‘drobny cukier brązowy, cukier puder’

fefernuszki ‘pierniczki’ – niem. *die Pfeffernüsse* ‘pierniczki’

frysztyk ‘śniadanie’ – niem. *das Frühstück* ‘śniadanie’

futer ‘jedzenie’ – niem. *der Futer* ‘pasza, jedzenie’

fuzel ‘najgorszy gatunek wódki’ – niem. *der Fusel* ‘trujący, uboczny efekt produkcji alkoholu’

haferfłoki ‘płatki owsiane’ – niem. *die Haferflocken* ‘owsianka’

knobloszka ‘kiełbasa czosnkowa’ – niem. *der Knoblauch* ‘czosnek’

kuch ‘placek, placek drożdżowy, ciasto, baba święteczna’ – *der Kuch* ‘placek’

leberka, lebera ‘wątrobianka, kiszka paszтетowa’ – od niem. *die Leber* ‘wątroba’

lulusztanga ‘cukierek, rodzaj podłużnego lizaka o smaku owocowym bądź miętowym posypany cukrem, popularny w okresie PRL (DM [Ch]) – leksem utworzony na bazie niemieckiego – *der Stange*. Biorąc pod uwagę, że wyraz ten oznacza

rodzaj lizaka popularnego w okresie PRL, wykluczyć można bezpośredni wpływ niemiecki, ponieważ wyraz *sztanga* funkcjonował już wówczas w polszczyźnie.

maltych ‘posiłek’ – niem. *das Mahl* ‘posiłek, ucztą’

natrun ‘soda oczyszczona’ – za pośrednictwem niem. *das Natron* ‘soda oczyszczona’

puдинг ‘budyń’ – za pośrednictwem niem. *der Pudding*

rętowina, reńtowina ‘wołowina’ – niem. *der Rind* ‘wołowina’

sznek ‘drożdżówka’ – *die Schnecke* ‘drożdżówka, kołaczek’

sznytka ‘kromka chleba’ – niem. *die Schnitte* ‘kanapka, plasterek, kromka, skibka’

szpek ‘ślonina’ – niem. *der Speck* ‘ślonina, sadło’

zalcon ‘salceson’ – niem. *die Sülze* ‘galareta, salceson’

zylc ‘galaretką mięsna’ – niem. *die Sülze* ‘galareta, salceson’

* * *

Podsumowując, ze słowników notujących leksykę gwary chełmińsko-dobrzyńskiej udało się zgromadzić stosunkowo bogaty zbiór nazw pożywienia i napojów (107 leksemów). Przeprowadzone analizy wykazały, że wśród nich nieco ponad połowę (łącznie 66 leksemów – 62%) stanowią nazwy rozpowszechnione również na obszarze Wielkopolski, co podkreśla związek omawianej gwary z dialektem wielkopolskim. Drugim dialektem, którego cechy wyraźnie zaznaczają się w gwarze chełmińsko-dobrzyńskiej i decydują o jej przejściowym charakterze, jest dialekt mazowiecki. Stwierdzenie to znalazło swoje odzwierciedlenie w zakresie analizowanej sfery tematycznej – w zgromadzonym materiale udział leksyki wspólnej z dialektem mazowieckim wyniósł 40% (43 leksemów), stanowi zatem drugi co do liczebności zbiór. Zasób wspólny z pozostałymi obszarami dialektalnymi kształtuje się następująco:

- z dialektem śląskim – 31 wspólnych leksemów (29%),
- z dialektem małopolskim – 21 wspólnych leksemów (20%),

Spśród wszystkich leksemów wynotowanych ze słowników chełmińsko-dobrzyńskich 20 (19%) nie znalazło potwierdzenia w źródłach dotyczących polskiego słownictwa gwarowego, co – według stanu obecnej wiedzy – pozwala uznać je za używane wyłącznie na obszarze chełmińsko-dobrzyńskim.

Stosunkowo liczną grupę stanowią leksemy zapożyczone z języka niemieckiego (22 leksemy – ok. 20%), których obecność jest związana z wydarzeniami historycznymi (zmianami granic) rozgrywającymi się na badanym obszarze. Należy podkreślić, że germanizmy występują powszechnie również w innych

sferach tematycznych, m.in. związanych z chrześcijaństwem, administracją, życiem miejskim i realiami okupacyjnymi (zob. Nowowiejski 2010, s. 216–218).

Zaprezentowany materiał ma w pewnym stopniu charakter historyczny i, bez wątpienia, warto dokonać jego aktualizacji. Stopień znajomości nazw zaczerpniętych ze słowników w mowie współcześnie żyjących mieszkańców ziemi chełmińsko-dobrzyńskiej wymaga sprawdzenia, nie istnieją bowiem aktualne reprezentatywne dla całej jednostki gwarowej badania. Przedstawiona analiza materiału jest zatem zaledwie pierwszym krokiem na drodze do dalszych badań, stanowić może jednak punkt wyjścia i podstawę dla przyszłych badań terenowych.

Bibliografia

- Adamiak, A. (2004). Uwagi o germanizmach w gwarze kociewskiej, *Linguistica Bidgostiana*, 1, 9–16.
- Bulikowski, W. (2018). *Bądźma ludźmi, szak! Rzecz o gwarze gnieźnieńskiej*. Gniezno: Miejski Ośrodek w Gnieźnie.
- Dyszak, A. (2003). Germanizmy w mowie mieszkańców Bydgoszczy. W: M. Święcicka (red.), *Polszczyzna bydgoszczan: historia i współczesność* (81–94). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Dyszak, A. (2015). *Gwara miejska bydgoszczan*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Dyszak, A. (2018). Germanizmy bydgoskie na tle polsko-niemieckich kontaktów językowych, *Conversatoria Linguistica*, XII, 97–116.
- Górniewicz, H. (1973–1974). *Dialekt malborski*, t. 2. *Słownik*. Zeszyty 1–2. Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Grek-Pabisowa, I., Ostrówka, M., Jankowiak, M. (2017), *Słownik mówionej polszczyzny północnokresowej*. Pozyskano z <https://ispan.waw.pl/ireteslaw/handle/20.500.12528/128>
- Gruchmanowa M., Walczak B. (1997). *Słownik gwary miejskiej Poznania*. Warszawa–Poznań: Wydawnictwo naukowe PWN.
- Karaś, H. (2010). Gwary chełmińsko-dobrzyńskie dziś. W: Karaś, H. (red.), *Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe*. Pozyskano z <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=mapa-serwisu&l2=&l3=&l4=zcd-gwara-regionu-mwr>
- Karłowicz, J. (1900–1911). *Słownik gwar polskich*, t. I–VI. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Kartoteka *Słownika gwar polskich*. Pozyskano z <https://rcin.org.pl/dlibra/results?q=kartoteka+s%C5%82ownika+gwar+polskich+%amp;action=SimpleSearchAction&type=-6&p=10>.
- Kołatka, K. (2010). Współczesny obraz germanizmów leksykalnych na Krajnie Sępoleńskiej i Krajnie Złotowskiej – próba porównania, *Linguistica Bidgostiana*, 7, 102–120.

- Labuda, G. (1954). Stanowisko ziemi chełmińskiej w państwie krzyżackim w latach 1228–1454. *Przegląd Historyczny*, 45/2–3, 280–337.
- Maciejewski, J. (1966). O zapożyczeniach niemieckich w gwarze chełmińskiej. Asymilacja wyrazów, *Zeszyty Naukowe UMK w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Filologia polska*, VI, 17, 85–99.
- Nitsch, K. (1937/1954). Język polski Pomorza i Prus Wschodnich. W: K. Nitsch, *Wybór pism polonistycznych*, III, Wrocław–Kraków, 357–361.
- Nitsch, K. (1957). *Dialekty języka polskiego*. Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Nowowiejski, B. (2010). W sprawie wpływów języka niemieckiego na polszczyznę, *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, 17 (37), 113–129.
- Pająkowska-Kensik, M. (2009). *Popularny słownik kociewski: co o kulturze i przyrodzie regionu warto a nawet trzeba wiedzieć*. Gruczno/ Świecie: Towarzystwo Przyjaciół Dolnej Wisły.
- Ratasiewicz, M. (2010). *Słownik gwary pogranicza Suwalszczyzny i dawnych Prus Wschodnich*. Gołdap: Wydawnictwo „Z bliska”.
- Sawaniewska-Mochowa, Z. (red.). (2017). *Słownik gwary i kultury Kujaw*, t. 1. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Słownik gwar polskich*, opr. IJP PAN, Kraków 1979–
- Stamirowska, Z., Perzowa, H., Kołodziejczykowa, D., Sobolewska, K., Tyrpa, A. (red.). (1987–2021). *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, t. 1–7. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Turska, H. (1956/1984). Dialekt ziemi chełmińskiej i jego ekspansja na dialekty sąsiednie. W: T. Friedelówna (red.). *Halina Turska, Wybór pism (1945–1962)* (121–152). Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Wronicz, J. (red.). (2018), *Słownik gwar małopolskich*, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Wróbel, A. (1991). O stanie badań nad historyczną polszczyzną chełmińską. W: K. Handke (red.). *Polszczyzna regionalna Pomorza 4* (75–81), Warszawa: Oficyna Wydawnicza BLITZ-PRINT.
- Wyderka, B. (red.). (2000–2017). *Słownik gwar śląskich*, t. I–XVI. Opole: Instytut Śląski.

Wykaz skrótów

- AK [chełm.] – Krasnowolski, A. (1879). Język ludowy polski w ziemi chełmińskiej. W: A. Krasnowolski (red.), *Album uczącej się młodzieży polskiej poświęcone Józefowi Ignacemu Kraszewskiemu z powodu jubileuszu jego pięćdziesięcioletniej działalności literackiej* (285–312). Lwów.

- AP [dobrz.] – Petrów, A. (1878). Lud ziemi dobrzyńskiej, jego charakter, mowa, zwyczaj, obrzędy, pieśni, przysłowia, zagadki itp., *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajo-wej*, II, 6–12.
- DM [Ch] – Meller, D. (2002). *Słownik gwary używanej w Chełmży i okolicach*. Chełmża: Wąbrzeskie Zakłady Graficzne.
- GP [chełm.] – Pobłocki, G. (1887). *Słownik kaszubski z dodatkiem idyotyzmów chełmińskich i kociewskich*. Chełmno.
- JM [S, D] – Maciejewski, J. (1969). *Słownik chełmińsko-dobrzyński (Siemoń, Dulsk)*. Toruń: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- MSGP – Wronicz, J. (red.). (2009). *Mały słownik gwar polskich*. Kraków: Lexis.
- PG [Br] – Grażawski, P. (2018). *Słownik gwarowy brodnicki, czyli opowieść o ginącej mowie potocznej ludności Pojezierza Brodnickiego*. Brodnica: KPL.
- UAPW [W, M] – Arentowicz, U., Wołyński, P. (2016). *Słownik gwary mieszkańców Węgierska i Macikowa*. Węgiersk: Towarzystwo Na Rzecz Rozwoju Wsi Węgiersk i Macikowo.

STRESZCZENIE

W artykule zaprezentowana została leksyka nazywająca pożywienie i napoje, zarejestrowana w słownikach gwary chełmińsko-dobrzyńskiej. Materiał językowy wyekscerpowany został z siedmiu źródeł z XIX, XX i XXI w. Przedmiot niniejszego artykułu stanowią wyłącznie jednostki o charakterze dyferencyjnym.

Celem artykułu, poza prezentacją i uporządkowaniem materiału, jest także próba wyodrębnienia zasobu nazw właściwych wyłącznie dla gwary chełmińsko-dobrzyńskiej, co było możliwe dzięki ustaleniu rozpowszechnienia poszczególnych jednostek spośród analizowanego słownictwa w dialektach polskich, ze szczególnym uwzględnieniem dialektu wielkopolskiego. Wspomniane zostało także zagadnienie zapożyczeń niemieckich w omawianej gwarze.

SŁOWA KLUCZOWE: dialekty polskie, dialekt wielkopolski, leksyka, germanizmy

MAGDALENA GRUPA-DOLIŃSKA

Wydział Humanistyczny

ul. Fosa Staromiejska 3

87-100 Toruń